

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA GIDRONIMLARNING
KONSEPTUAL VOQELANISHI: KOGNITIV-LINGVOKULTUROLOGIK
YONDASHUV

Nuniyazova Shaxlo Ulug‘bekovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida
tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi gidronimlar lingvokulturologik va kognitiv jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu til birliklarining konseptual asoslari, ramziy mazmuni va xalq tafakkuridagi semantik yuklamasi chog‘ishtirma usulda ko‘rib chiqiladi. Gidronimlarning tilda voqelanishi milliy madaniyat, tarixiy xotira va tabiat bilan bo‘lgan munosabatda shakllanishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: gidronim, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, konsept, milliy tafakkur, chog‘ishtirma tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili

Kirish

Toponimik birliklar, ayniqsa, gidronimlar tilda insoniyatning tabiatga munosabati, tarixiy kechinmalari va milliy tafakkurining in‘ikosi sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir xalq o‘z daryolariga, ko‘llariga nom berishda muayyan semantik va mental mezonlarga tayangan. Shu nuqtai nazardan, inglizcha va o‘zbekcha gidronimlar orasida qator umumiylik va farqlar mavjud.

Tilshunoslikning zamonaviy yondashuvlari – kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya – gidronimlarni nafaqat lug‘aviy birlik sifatida, balki xalq tafakkurining bir qismi sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Bu yondashuvlar yordamida til birliklarining konseptual modeli, madaniy kodlari va milliy simbolikasi aniqlanadi.

Gidronimlar faqat geografik nomlar emas, balki ularning orqasida xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlar va kognitiv dunyoqarashi mujassam. O‘zbek tilidagi *Amudaryo*, *Zarafshon*, *Sirdaryo* kabi gidronimlar tabiiy-geografik xususiyatlarni ifodalash bilan birga, xalqning bu daryolarga nisbatan qadimiy ehtiromi va ramziy yondashuvini aks ettiradi. Shu bilan birga, ingliz tilidagi *Thames*, *Severn*, *Avon* kabi gidronimlar ham Britaniya xalqlarining tarixiy xotirasi va geografik identiteti bilan uzviy bog‘liq.

Ushbu gidronimlar o'rtasida leksik-semantik va konseptual tafovutlar mavjud bo'lib, ular nafaqat til birliklari sifatida, balki madaniyatlararo tafakkur modellari sifatida ham e'tiborga loyiq. Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillaridagi gidronimlarni konseptual asosda chog'ishtirish, ularning kognitiv modellari va lingvokulturologik ahamiyatini aniqlash orqali ikki tilda suvga nisbatan bo'lgan tasavvurlarni tadqiq qilishga qaratilgan.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

- **Kognitiv-semantik tahlil** – gidronimlarning konseptual asosini aniqlash;
- **Chog'ishtirma tahlil** – ingliz va o'zbek tillarida suv nomlari qanday tuzilish va ma'no xususiyatiga ega ekanini solishtirish;
- **Etnolingvistik yondashuv** – xalq og'zaki ijodidagi suvga oid nomlar orqali madaniy tushunchalarni o'rganish;
- **Diskursiv tahlil** – gidronimlarning zamonaviy va tarixiy matnlarda qanday qo'llanayotganini tahlil qilish.

Natijalar va tahlil

O'rganilgan gidronimlar (Thames, Mississippi, Amazon, Amudaryo, Zarafshon, Sirdaryo va boshqalar) asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **O'zbek tilida** gidronimlar ko'pincha tarixiy shaxslar, tabiat holatlari, suv oqimining xususiyatlari bilan bog'liq. Masalan, *Zarafshon* – “oltin sochuvchi” degan ma'no beradi.
2. **Ingliz tilida** esa daryo nomlari ko'pincha qadimgi kelib chiqishga ega bo'lib, ba'zilarining ma'nosi unutilgan yoki arxaik tusga ega (*Avon, Thames*).
3. Har ikki til gidronimlarida **tabiatni qadrlash, suvga hurmat, madaniy xotira** kabi konseptual birliklar mavjud.
4. Gidronimlar madaniy kod sifatida xalq tafakkuridagi **muqaddaslik, hayot manbai, chegara** kabi tushunchalarni ifodalaydi.

Munozara

Gidronimlarning tilda voqelanishi faqat semantik xususiyat bilan cheklanmaydi. Ular xalq ongida milliy, tarixiy, diniy, geografik ramzlar sifatida mustahkam joy egallagan. Masalan, o'zbek xalqining Amudaryoga bo'lgan munosabati uni “ona daryo” deb atashida namoyon bo'lsa, inglizlar uchun Thames daryosi Buyuk Britaniyaning tarixiy markazi sifatida konseptual voqelangan.

Shuningdek, gidronimlar tarjimasida muhim tarjimashunoslik muammolaridan biridir. Ko'plab gidronimlar to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmaydi, balki transliteratsiya

yo'li bilan uzatiladi. Bu esa ularning madaniy konnotatsiyalarini yo'qotishga olib keladi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi gidronimlar tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikkala til sistemasi o'ziga xos madaniy konnotatsiyalarni aks ettiradi. O'zbek gidronimlari, odatda, daryolarning tabiiy xususiyatlari, ularning oqim yo'nalishi, suv sifati yoki hududdagi tarixiy ahamiyat bilan bog'liq bo'ladi (*Sirdaryo* – “sariq daryo”, *Zarafshon* – “oltin sochuvchi”, *Amudaryo* – qadimgi *Oxus* daryosining davomchisi). Bu esa ularning semantik tuzilishida funksional va obrazli jihatlar mujassam ekanini ko'rsatadi.

Ingliz tilidagi gidronimlarda esa qadimgi kelib chiqish (kelt, latin, anglo-sakson tillari asosida) ustuvorlik qiladi. Masalan, *Avon* (daryo uchun umumiy so'z bo'lgan qadimgi keltcha “abon”), *Thames* (lotincha *Tamesis*) va boshqalar bugungi kun ingliz tilida semantik jihatdan izohlanmaydigan, ammo tarixiy-kognitiv darajada madaniy kodga ega bo'lgan birliklardir. Bu holat ingliz gidronimlarining fonetik jihatdan saqlangan, ammo konseptual darajada arxaiklashganini ko'rsatadi.

Shuningdek, suv unsuriga bo'lgan konseptual munosabat ikki tilda turlicha ifodalanadi. O'zbek xalq og'zaki ijodida suv — hayot manbai, mo'jiza, baraka sifatida konseptualizatsiyalansa, ingliz madaniyatida suv va daryo — sivilizatsiyaning markazi, ijtimoiy taraqqiyot yo'li sifatida talqin qilinadi. Masalan, *Thames* daryosi Buyuk Britaniya tarixining siyosiy va iqtisodiy markazlaridan biri bo'lib, ko'plab adabiy va tarixiy manbalarda aks etgan.

Bu esa gidronimlar orqali xalqning **dunyoqarashi**, **geografik xotirasi**, **mentaliteti** va **lingvomadaniy identiteti** aks etishini tasdiqlaydi. Bunday nomlar nafaqat joy nomi sifatida, balki xalq tafakkuridagi muayyan konseptlarning lingvistik in'ikosi sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Ingliz va o'zbek tillaridagi gidronimlar xalq tafakkurining mahsuli bo'lib, ularda tarixiy va madaniy xotira mujassam. Gidronimlarni lingvokulturologik va kognitiv asosda o'rganish orqali milliy tafakkur va dunyoqarashning qanday shakllanishini tahlil qilish mumkin. Bu esa chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslikda gidronimlar bilan ishlashni ilmiy yondashuv asosida olib borishni taqozo etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillaridagi gidronimlar o'z milliy madaniyati va tarixiy tafakkuri asosida shakllangan bo'lib, ular orqali xalqning suv resurslariga bo'lgan munosabati, geografik voqelikni idrok etish uslubi va konseptual tasavvuri ifodalanadi.

• **O‘zbek gidronimlarida** suv unsurining hayotbaxshligi, unumdorligi va muqaddasligi muhim o‘rin egallaydi.

• **Ingliz gidronimlarida** esa tarixiy-etimologik qatlamlar ustuvor bo‘lib, ular milliy identitet va shaharlar taraqqiyotining markaziga aylangan.

• Har ikki til gidronimlari xalq madaniy xotirasining timsoli sifatida kognitiv modellarda shakllangan bo‘lib, bu ularning tarjimai va talqinida maxsus yondashuvni talab qiladi.

Shunday qilib, gidronimlarni faqat geografik yoki leksik birlik sifatida emas, balki **kognitiv va lingvokulturologik obyekt** sifatida o‘rganish, ularni chog‘ishtirma tilshunoslik doirasida tahlil qilish dolzarb ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Сапожников, А. И. (2001). *Топонимика и языкознание*. Москва: Наука.
2. Хайдаров, З. Ш. (2020). *Ўзбек топонимияси ва миллий онг*. Тошкент: Fan.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Рахимов, Н. Т. (2015). “Гидронимлар ва уларнинг этнолингвистик хусусиятлари”, *Филология масалалари*, №2, б. 57–63.
5. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
6. Sharipova, N. (2022). “Kognitiv yondashuv asosida gidronimlarning semantik tahlili”, *Til va adabiyot ta’limi*, №1, b. 24–29.
7. Коптjevskaya-Tamm, M. (2012). “A Typology of Geographical Names”. *Linguistic Typology*, Vol. 16(2), pp. 233–272.
8. Хожиматов, А. (2018). *Ўзбек тилида гидронимлар системаси ва уларнинг лингвокультурологик хусусиятлари*. Тошкент: Университет нашри.
9. Katz, J. (2010). *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power*. Routledge.
10. Buranov, J. (1995). *Comparative Linguistics: Theory and Practice*. Tashkent: O‘qituvchi.

